

RECENZJE

JAROSŁAW GARA

Wydział Nauk Pedagogicznych

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-6251-5972>

Forum Pedagogiczne
9 (2019) 1

Wpłynęło: 5.04.2019

Zatwierdzono do druku: 24.04.2019

DOI: 10.21697/fp.2019.1.20

„Świat naturalny” jako źródłowa struktura i otwarty horyzont „egzystencjalnych ruchów” ludzkiego życia

[Patočka J., *„Świat naturalny” w medytacjach autora po trzydziestu trzech latach*, seria „Educatio”, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2019, 126 s.].

Praski Sokrates, Jan Patočka (1907–1977), jest postacią wyjątkową pod wieloma względami. Na uznanie zasługuje zarówno jego twórczość, jak i biografia. Bieg życia czeskiego filozofa układał się komplementarnie, a w pewnym sensie również symbolicznie wobec rozwoju jego zorientowań egzystencjalnych i odniesień teoretycznych do otaczającej rzeczywistości. Był myślicielem i humanistą kompletnym dlatego przede wszystkim, że jego idee filozoficzne określały jego życiową „wiarę filozoficzną”, tak iż o jego filozofii można w pełni powiedzieć, że wyrażała autentyzm trajektorii jego sposobu życia. Warto również pamiętać, że nie był tylko oryginalnym filozofem i czeskim bohaterem demokratycznego oporu, lecz również – co z punktu widzenia dziejów wychowania i myśli pedagogicznej nie może być bez znaczenia – wybitnym znawcą filozofii wychowania Jana Amosa Komeńskiego (Patočka 2011), a niektóre idee komeniologiczne poddane ponownemu odczytaniu odegrały we własnej filozofii J. Patočki ważną rolę.

Jako myśliciel „za żelaznej kurtyny”, intelektualny przedstawiciel i ambasador „solidarności zachwianych”, J. Patočka uprawiał filozofię z całą powagą wynikającą ze świadomości „bycia filozofem” swoich czasów i pełnoprawnym kontynuatorem i przedstawicielem europejskiej filozofii dziejów (Stolárik 2009; Bęben 2016). Jego myśl tworzy jednak również ważny punkt orientacyjny dla refleksji pedagogicznej, która poszukuje intelektualnych asumptów i swojego filozoficznego ugruntowania w problematyzacji zagadnień wpisujących się w szeroko rozumiane ujęcia fenomenologiczne, egzystencjalistyczne i – pod pewnymi względami – również personalistyczne (Pelcová 2014).

Opublikowana po raz pierwszy w języku polskim rozprawa J. Patočki zawiera oprócz rewizji i aktualizacji podstawowego zamysłu problemu „świata naturalnego” zarys filozoficznie prymarnych impulsów dla fenomenologii „egzystencjalnych

ruchów”, które są jednymi z kluczowych przesłanek oryginalności i sugestywności jego filozofii wychowania, eksplikowanej wprost w innych pracach (zob. Patočka 1996, s. 363–440; por. Pelcová 2014, s. 163–181). Czytelnik odnajdzie tutaj również filozoficzne asumpty dla kluczowych z personalistycznego punktu widzenia idei, takich jak: „osoba”, „wspólnota” („mała ojczyzna”), „prawda” czy „transcendencja”. W moim przekonaniu udostępnienie polskim odbiorcom tego dzieła przyczyni się do zwiększenia recepcji twórczości J. Patočki zarówno w polskiej myśli filozoficznej, jak i pedagogicznej, a zwłaszcza do pogłębionego filozoficznie dyskursu pedagogicznego, szczególnie w tych nurtach, które odwołują się do założeń i badań fenomenologicznych. Dorobek filozoficzny J. Patočki otwiera intelektualne horyzonty zbliżone zarówno myśli zorientowanej egzystencjalnie, jak i personalistycznie, w szerokim tego słowa znaczeniu. Coraz bardziej dostępna polskiemu odbiorcy twórczość czeskiego filozofa będzie dostarczać cennego materiału źródłowego dla nowych impulsów poznawczych, dyskusji i pogłębionych ujęć, tak wobec myśli pedagogicznej o orientacji fenomenologicznej czy egzystencjalnej, jak i – we właściwy sobie sposób – personalistycznej.

„Świat naturalny” w medytacjach autora po trzydziestu trzech latach jest ważną pracą, która odzwierciedla intelektualny dorobek i ewolucję koncepcyjną myśli J. Patočki, a myśl ta bez wątpienia zaznaczyła się wyraźnie na mapie nie tylko XX-wiecznej filozofii, lecz również humanistyki. Praca ta ma charakter przede wszystkim filozoficznej problematyzacji zagadnienia „świata naturalnego”. Jest rewizją pierwotnego zamysłu przyświecającego autorowi w rozprawie habilitacyjnej z 1936 roku pt. *Świat naturalny jako problem filozoficzny*. Pochodzący z końca lat 60. tekst nie stanowi tylko glossy reinterpretacyjnej, lecz również w formie autokomentarza daje podwaliny do nowego odczytania sformułowanej uprzednio fenomenologicznej wykładni „świata naturalnego” jako świata przeżywanego.

Sporządzony przez Annę Bystrycką przekład „Świata naturalnego” w medytacjach autora po trzydziestu trzech latach poprzedzają opracowania, które kreślą kontekst i specyfikę myśli czeskiego filozofa. Są to: rozważania wprowadzające Naděždy Pelcovej (*Wstęp. Projekt świata naturalnego jako fundament ludzkiego istnienia*), głos wspomnianej już tłumaczki (*Od tłumaczki. Piękno duszy czeskiego filozofa Jana Patočki [1907–1977]*), uwagi konsultanta translacji Dariusza Bębna (*Kilka uwag o medytacji Jana Patočki*) i wyjaśnienia redaktora naukowego Dariusza Stępkowskiego, który czuwał nad realizacją przedsięwzięcia wydawniczego.

Pochodząca z Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Karola w Pradze N. Pelcová ukazuje w swoim tekście myśl Patočki w kontekście jej implicytnych intencji pedagogicznych. A. Bystrycka podkreśla humanistyczny walor myśli i wyjątkowość biografii J. Patočki, co bez wątpienia dodatkowo uzasadnia podjęty przez nią trud translatorski. Z kolei D. Bęben koncentruje się na ukazaniu rangi tekstu w kontekście całościowo ujmowanej twórczości czeskiego myśliciela i jej filozoficznej ewolucji. W końcu D. Stępkowski artykułuje intencję popularyzowania w środowisku polskich pedagogów twórczości XX-wiecznego humanisty, która

u naszych południowych sąsiadów stanowi ważny punkt odniesienia nie tylko w filozofii, lecz także w pedagogice.

Problemowy układ treści „*Świata naturalnego*” w medytacjach autora po trzydziestu trzech latach składa się z trzech części: I. *Problem świata naturalnego* (s. 33–50), II. *Prehistoria i historia problemu świata naturalnego* (s. 51–93), III. *Ludzkie życie a ruch egzystencji* (s. 93–119).

Pierwsza część nosi tytuł *Problem świata naturalnego*. Autor dokonuje w niej retrospektywnego rozrachunku z założeniami fenomenologii transcendentalnej Edmunda Husserla, która określała koncepcyjne ramy odniesienia dla pierwotnego ujęcia tytułowego zagadnienia. W ten sposób J. Patočka dokonuje koncepcyjnej rewizji podejmowanego przez siebie problemu „świat naturalnego”. A ponieważ rewizja ta jest na tyle istotna i brzemienna w konsekwencje postrzegania określonych kwestii, filozof czuje się w obowiązku poddać je ponownemu dookreśleniu i uzasadnieniu. Tak więc J. Patočka koncentruje się przede wszystkim na krytyce i zanegowaniu centralnych elementów idealizmu fenomenologii transcendentalnej Husserla, takich jak: absolutna i bezczasowa struktura podmiotu poznania (transcendentalnego *ego*) i jego zdolności do radykalnej „redukcji fenomenologicznej”, fenomenologicznej *epoché* względem wszelkich treści egzystencjalnych. Podmiot poznania jako podmiot zanurzony w „świecie naturalnym” (świecie bezpośrednio doświadczanym/postrzeganym/przeżywanym/współdzielonym) nie jest bowiem „bezsronnym obserwatorem”, a czas i przestrzeń są dla niego nieredukowalnymi strukturami rozgrywania się jego własnej egzystencji. Podmiot jest częścią świata, który zarazem jest substratem jego własnej, subiektywnie przeżywanej egzystencji. J. Patočka w tej samej mierze odrzuca i dokonuje rozrachunku zarówno z podejściem właściwym dla „naturalizacji ducha” (redukowaniem bytu człowieka do przyrodniczych praw przyczynowo-skutkowych), jak i „idealizacji ducha” (absolutyzowania bytu człowieka jako „pozaświatowego”/„pozaczasowego” podmiotu „absolutnej refleksji”). Egzystencja ukazuje się bowiem jako ruch, który rozgrywa się w czasie, a podmiot egzystencji jako byt historyczny zawsze jest uwarunkowany swą cielesnością, ponieważ „w świecie naturalnym” każdy podmiot doświadczenia jest istotą cielesną. „Egzystencjalny ruch” z założenia możliwy jest więc tylko dzięki cielesności człowieka. „Zasadnicze ekstazy czasowości” (przeszłość, teraźniejszość, przyszłość) ukazują tym samym podstawowe „ruchy egzystencji”, w obrębie których urzeczywistnia się życie człowieka.

W drugiej części zatytułowanej *Prehistoria i historia problemu świata naturalnego* filozof dokonuje przeglądu podstawowych stanowisk z europejskich dziejów filozofii, które znaczyły drogę do problematyzacji oraz rehabilitacji filozoficznej doniosłości problemu „świata naturalnego”. J. Patočka przywołuje stanowiska, które są kluczowe zarówno dla nowożytnego „załamania się wiary” i dekonstrukcji, jak i przełamania filozoficznego impasu i restytucji poznawczych uprawomocnień „świata naturalnego”, świata, który urasta do podstawowego problemu filozoficznego, ponieważ ujmowany jest jako nieredukowalny horyzont

„egzystencjalnych ruchów” określających bycie człowieka w „świecie przeżywanym” jako podmiotu nieredukowalnej cielesności. W tym też kontekście autor rekonstruuje rozwój dyskursu filozoficznego, odnosząc się do stanowisk takich filozofów, jak: Kartezjusz, Spinoza, Leibniz, Locke, Berkeley, Kant, Hegel, Feuerbach, Mach, Avenarius, Brentano, Uphues, Schwarz, Bergson, Husserl i Heidegger. Dzieje dyskursu filozoficznego wyłaniające się z tego przeglądu doprowadzają autora do przekonania o nierozzerwalności problemu „bycia i świata”, ponieważ byty zawsze „są tym, czym są w świetle bycia”. Wydarzanie się ludzkiego bycia jest bowiem częścią nieustannego „naradzania się człowieka” w czasoprzestrzeni „świata naturalnego”, który wszystko zapośrednicza i obejmuje, jednocześnie tworząc warunki sprzyjające do tego, żeby byty mogły wykraczać poza siebie. Byt ukazuje się tutaj jako ruch „nie-obojętny” wobec bycia i „rodzący zainteresowanie byciem”, który prowadzi „od powstania do zanikania, od własnego początku do własnego końca”. Egzystencja jest zatem ruchem, ponieważ ruch jest nieredukowalnym pośrednim członem, dzięki któremu bycie odsłania byt, a w ten sposób rozjaśniony byt ukazuje źródło samego bycia, jego *arche* (gr. ἀρχή).

W trzeciej części, opatrzonej tytułem *Ludzkie życie a ruch egzystencji*, filozof koncentruje się na dookreśleniu kategorii ruchu jako głównej zasady organizującej ludzką egzystencję, zakładając przy tym, że w ten właśnie sposób pozostaje on wierny pierwotnej intencji metody fenomenologicznej, której zadaniem jest odsłanianie/rozjaśnianie fenomenów. J. Patočka ujmuje ludzkie życie jako *dynamis* („realizującą się możliwość”). Dlatego kluczowe są tutaj pojęcia „przestrzeni”, „czasu” i „ruchu”. Ruch nie zakłada istnienia już ukonstytuowanych bytów, lecz dopiero je konstytuuje. Ruch jest tym, co się wydarza i ukazuje w określonym czasie i miejscu, odnosząc się do „indywidualnych rzeczywistości”. Egzystencja jako ruch jest ufundowana w cielesności oraz zawsze ma swój początek i koniec, jest ruchem „skądś dokądś”, ponieważ życie ludzkie jest nieustannym byciem w drodze. Ruch „jest urzeczywistnianiem możliwości” i dlatego egzystencja jest nieustannym ruchem stwarzania, przemiany i „modyfikacji życia”.

W tym też kontekście wyróżnione zostają trzy egzystencjalnie całościowe ruchy: „zakorzenia”, „samop przedłużenia” i „przełomu”. I choć „ruch zakorzenia” jako „instynktownie afektywny praruch” traktowany jest przez J. Patočkę jako fundament dla pozostałych form ruchu, to jednak największe znaczenie przypisuje on ruchowi przełomu. Ten ruch właśnie jest „najbardziej znaczący dla człowieka, ponieważ pozwala równoważyć dwa pierwsze ruchy i nadawać im kierunek „wznoszenia się” ku czystym możliwościom. „Ruch zakorzenia” odnosi się do oswojania „tego, co już dane”. Jest to ruch, w którym człowiek doznaje przyjęcia i akceptacji w swojej „małej wspólnotie”; to doświadczenie, w ramach którego człowiek postrzega siebie jako integralną część wspólnego świata, określającego granice tego, co swojskie i obce. Z kolei „ruch samop przedłużenia” wykracza poza „relację do tego, co już jest”; to ruch zatroskania o rzeczy w ich poręczności i użyteczności, w ramach którego konstytuują się praca i walka wraz z towarzyszącymi

im formami organizacji i hierarchii. Jest to ruch skoncentrowany na powiązaniu człowieka ze światem rzeczy, zaspakajaniu potrzeb i projektowaniu „środków przedłużających życie i pomnażających jego możliwości”. I to ten „egzystencjalny ruch”, zdaniem filozofa, stał się dominujący oraz najbardziej charakterystyczny dla biegu życia człowieka ery nowożytnej. W końcu „ruch przełomu” opiera się na egzystencjalnym spotkaniu z samym sobą, w ramach którego człowiek konfrontuje się z tym, co fundamentalne i określa własną relację względem tego, co ponadjednostkowe. To również ruch, w którym człowiek, doświadczając swojej skończoności, dokonuje zarazem „zrywania więzów” oraz podejmuje odpowiedzialność w obliczu horyzontu doświadczenia *universum*. „Ruch przełomu” jest ruchem ku prawdzie; jest poszukiwaniem i otwartością oraz ciągiem „zwrotów” i „zmartwychwstań”, ponieważ jest to ruch transcendowania, który prowadzi życie poza granice samego siebie.

Przedkładana translacja to ważna praca, która nie była do tej pory dostępna w języku polskim. Stanowi ona retrospektywne przeanalizowanie i zrewidowanie przez filozofa kluczowych założeń i koncepcyjnych punktów podparcia wypracowanej przed laty fenomenologii „świata naturalnego”. W tym znaczeniu niniejszy przekład jest wypełnieniem istotnej luki translatorskiej.

Pełna recepcja doniosłości koncepcyjnej roli i znaczenia translacji przedkładanego tekstu bez wątpienia wymaga jednak od Czytelnika zarówno: 1) pewnego przygotowania filozoficznego, 2) ogólnej orientacji, co do charakteru twórczości filozofa, 3) znajomości tekstu, do którego filozof napisał posłowie po 33 latach, pt. *Świat naturalny jako problem filozoficzny* oraz jego znaczenia w kontekście Husserlowskiej fenomenologii „świata życia codziennego” oraz Heideggerowskiej „ontologii fundamentalnej”. Przedkładany tekst wymaga więc uwagi nie tylko ze względu na swoją filozoficzność, lecz także – a może przede wszystkim – ze względu na egzystencjalną powagę namysłu nad człowiekiem: prymarnymi warunkowaniami jego życiowego doświadczenia oraz relacji z otaczającym światem. Z tego względu będzie książką, do której zainteresowany czytelnik sięgać będzie nie raz ani nie dwa, ale wielokrotnie. Szczególny implicytny potencjał inspiracji dla myślenia i działania pedagogicznego bez wątpienia zawarty jest w autorskiej eksplikacji zagadnienia, które rozwinięte zostało w ostatnim rozdziale książki: „egzystencji jako ruchu”, tzn. otwartego ruchu ludzkiego życia w jego trzech zasadniczych modusach („zakorzeniania”, „samop przedłużenia”, „przełomu”).

Przekład „Świata naturalnego” w medytacjach autora po trzydziestu trzech latach został wydany w serii „Educatio”, prowadzonej przez Wydział Nauk Pedagogicznych UKSW. Praca przybliży Czytelnikowi tekst filozofa, który w swoich wszechstronnych humanistycznych zainteresowaniach w ogólności nie pomijał jednak rangi problemów, wyrażanych w starogreckim pojęciu *paideia* (Bęben 2016, s. 201–202). I choć praca ta nie odsyła nas wprost do zagadnień wyrażanych w języku dyskursu wychowania i kształcenia, to jednak dostarcza ona intelektualnych pobudek do głębszego odczytywania/rozjaśniania ich sensu i znaczenia w kontekście całościowo

ujmowanej konceptualizacji ludzkiego życia jako „egzystencjalnego ruchu”. Jeśli bowiem uznamy prawomocność jednej z podstawowych tez czeskiego filozofa, którą przedstawił w ramach swojej „ontologii życia” i „ontologii świata”, że mianowicie „egzystencja to ruch” (s. 93–119), wówczas również za oczywiste trzeba będzie uznać, że pociąga to za sobą konsekwencje odnośnie do rozumienia celów oraz funkcji wychowania i kształcenia jako immanentnych elementów składowych owej egzystencji. Przyjęcie egzystencji jako ruchu implikuje afirmację otwartego horyzontu egzystencjalnego doświadczenia, ludzkiego bycia w drodze „*skądś dokądś*” i konstytuowanie tego, co możliwe. Tym samym oznacza więc przyjęcie przekonania, że wychowanie i kształcenie powinno usposabiać oraz wprowadzać człowieka do przeżywania własnego życia jako „egzystencjalnego ruchu”.

Bibliografia

- Bęben D. (2016). *Człowiek w horyzoncie dziejów i autentyczności bycia. Studia z filozofii Jana Patočki*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Patočka J. (1996). *Filosofie výchovy*. V: J. Patočka: Péče o duši. Sv. 1. Praha: Oikoymenh.
- Patočka J. (2011). *Korespondence s komeniologi*. Sv. 2. Praha: Oikoymenh.
- Patočka J. (2019). „Świat naturalny” w medytacjach autora po trzydziestu trzech latach, tłum. Bystrzycka A. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Pelcová N. (2014). *Człowiek i wychowanie w refleksji fenomenologicznej*, tłum. Bystrzycka A. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Stolárik S. (2009). *Życie jako ruch egzystencjalny w filozofii Jana Patočki*, tłum. Grzeszczyk A. Ząbki: Apostolicum.